

С. К. Костючков

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ НОВОГО ТИПУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Нове тисячоліття актуалізує певний комплекс негативних процесів планетарного масштабу, таких як технологічна й моральна готовність деяких держав до застосування зброї масового ураження – ядерної, хімічної, біологічної; стрімке зростання й відносне старіння населення світу; широке, але не достатньо контрольоване упродовження ядерної енергетики; забруднення літосфери, гідросфери, атмосфери; деградація біосфери, насування глобальної екологічної катастрофи.

Вирішення глобальних проблем повинно стати головним завданням для сучасного людства, але вбачається неможливим розв'язання подібного завдання без синергетичної, скоординованої агрегації усіх видів людської діяльності заради конструктивного вирішення вказаних проблем.

В умовах динамічного соціуму освіта відіграє важливу інструментальну роль у діагностуванні суспільного «здоров'я» та пошуку оптимальних шляхів гармонізації взаємовідносин людини із державою, громадянським суспільством та природою. Освіта, сприяючи всебічному розвитку людини, виступає в комплексі з іншими факторами як детермінанта конструктивних цивілізаційно-культурних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних засад філософії освіти знайшли відображення в таких, що вже стали класичними, працях Дж. Дьюї, К. Поппера, К. Томпсона, Е. Торндайка, М. Хайдеггера, К. Ясперса та інших. Серед наукових праць сучасності, присвячених проблемам становлення освіти, як інструмента пошуку оптимальних шляхів гармонізації взаємовідносин людини із оточуючим світом, заслуговують на увагу роботи українських – О. Базалука, Г. Берегової, В. Беха, С. Клепка, В. Кременя, І. Кузнецової, З. Самчука, В. Шевченка та російських – М. Алексєєва, О. Анісімова, А. Запесоцького, Ю. Огородникова, М. Піщуліна, М. Сидорова та інших.

Мета статті – проаналізувати стратегічні завдання, які освітня система покликана вирішувати в умовах сьогодення; розглянути визначальні напрями освітньої політики в сучасній Україні; охарактеризувати людину як відкриту систему, що самоорганізовується та самокерується; визначити ключові ознаки, які характеризують відкриту освіту; виокремити функції інституту освіти, які мають найбільшу суспільну значущість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип пріоритетності загальнозначущих цілей має місце у будь-якому сучасному суспільстві та справляє вплив на формування нових світоглядних позицій людини нашого часу. Втім факти практичної відсутності конкретних шляхів, методів, інструментів для вирішення глобальних проблем свідчать про асерторичний підхід до розв'язання вказаних проблем, превалювання абстрактно-етіологічних аспектів над конкретно-практичними. У даному контексті певної актуальності набуває теза про те, що продуктивне формування нового світогляду сучасної людини вимагає нових форм, напрямів й змісту взаємодії філософії та освіти й, відповідно, розроблення нової філософії освіти.

Система освіти – складний, динамічний, поліаспектний комплекс взаємозв'язків людей, об'єднаних процесом трансляції та набуття знань. Будучи важливим елементом

суспільного життя і державного механізму, освітня система покликана вирішувати конкретні стратегічні завдання, пріоритетними серед яких, на нашу думку, є:

- забезпечення всебічного розвитку вільних і рівноправних громадян, їхніх об'єднань, які добровільно сформувалися і знаходяться у відносинах конкуренції і солідарності між собою і державою, в умовах мінімізації етатизму, але за активної участі держави;

- розширення, відносно існуючого, освітнього простору, розповсюдження його на максимальну кількість суб'єктів соціальної комунікації;

- підтримка стабілізаційних суспільно-політичних процесів, які забезпечують реалізацію стратегічного завдання громадянського суспільства: когерентність індивіда із соціумом, його звільнення від політико-регламентуючого контролю, соціально-обмежувальних перешкод і заборон;

- збереження історично-культурної цілісності та етнонаціональної ідентичності суспільства та індивіда;

- підготовка освічених, висококваліфікованих, на рівні міжнародних стандартів, спеціалістів для будь-яких галузей людської діяльності;

- формування особистості нового типу, здатної мислити категоріями космічного масштабу, від рівня освіти якої залежить якість життя людей не тільки конкретної країни, а й усієї планети.

Освіта, як зазначено в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, належить до найважливіших напрямів державної політики нашої країни.

Держава виходить із того, що «освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної» [6].

Визначальними напрямками освітньої політики в Україні мають стати:

- реформування системи освіти відповідно до філософії «людиноцентризму» як стратегії національної освіти;

- модернізація законодавчо-нормативної бази системи освіти, відповідно до вимог часу;

- оновлення структурних, змістових й організаційних складових освітнього процесу у контексті компетентнісного підходу, переорієнтації змісту освіти на цілі сталого розвитку;

- створення і забезпечення умов для функціонування різноманітних освітніх моделей, діяльності навчальних закладів різних типів і форм власності, урізноманітнення форм та засобів отримання освіти;

- розбудова ефективно діючої системи національного виховання, розвитку і соціалізації дітей та молоді;

- забезпечення умов доступної та безперервної, протягом життя, освіти; формування здоров'язбережного середовища (як природного, так і соціального); екологізація освіти, підвищення рівня валеологічної культури учасників навчально-виховного процесу;

- всебічний розвиток наукової та інноваційної діяльності в навчальних закладах, підвищення якості освітнього процесу на інноваційній основі; інформатизація та комп'ютеризація освіти, удосконалення бібліотечного та інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки;

- підвищення соціального статусу педагогів у суспільстві [6].

Також Національна стратегія наголошує на тому, що національна система освіти має забезпечувати формування особистості, котра усвідомлює свою єдність з

українським народом, європейською цивілізацією, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурного розвитку, є підготовленою до життєвих проблем в умовах динамічного, конкурентного, взаємозалежного соціуму.

У сучасних умовах управління формуванням знання є важливою соціальною функцією держави, яка визначає стратегічні цілі в сфері освіти, адекватні вимогам сьогодення, враховуючи філософсько-педагогічні особливості формування світогляду особистості як інтегративного утворення. Держава при цьому не обмежує процесів самоорганізації, самоуправління та взаємодії в структурах громадянського суспільства, орієнтованих на вдосконалення системи освіти, зокрема вищої.

Громадянське суспільство є відкритим суспільством, тобто таким, у якому, на думку К. Поппера, ніщо не перешкоджає індивідам повною мірою розвивати свої здібності, де громадяни активно й свідомо залучені до соціальної активності та не перекладають відповідальність за своє життя на державу, вождя чи харизматичного політичного лідера [7].

Системи, створені людиною – соціальна, політична, економічна, правова, культурна тощо, є системами фрактальними, тобто кожен елемент подібний – конструктивно, організаційно, функціонально – структурі всієї системи. Відповідно до цього, якщо громадянське суспільство є відкритою системою, ознакою відкритості повинні визначатись і структурні елементи, з яких вона побудована – у даному контексті необхідно звернутись до поняття відкритої освіти, зважаючи на те, що відкритість, у філософському розумінні, є одним із засадничих понять не тільки індивідуально-онтологічного, але й цивілізаційно-еволюційного, глобального дискурсу.

Процес створення, функціонування й розвитку контексту освіти визначається вихідною системою сенсу й сутністю освіти як у житті конкретної людини, так і суспільства узагалі. Засади відкритості освіти пов'язані зі здатністю людини виходити за межі засвоєваної культури, конкретизувати її, просуваячись від абстрактного до конкретного.

Людина є відкритою системою, що самоорганізовується та самокерується, у якій розвиток здійснюється за нелінійними законами, ініційованими внутрішніми джерелами й факторами, що об'єднують контрадикторні за напрямками дивергентні – зростання різноманітності та конвергентні – згортання різноманітності, тенденції. Буттєвий світ суб'єкта становить багатомірну, соціокультурну просторово-часову конструкцію, у межах якої відбуваються суб'єкт – суб'єктні та суб'єкт – об'єктні інтеракції. В результаті комбінацій, інверсій, асоціацій і диссоціацій між елементами й сферами інформаційного буття виникає незлічена кількість проблем виживання й напрямків зміни розуму. В умовах соціокультурної еволюції розум виступає як принципово нова якість систем, що самоорганізуються, реалізуючи гуманістичну сутність еволюційних процесів. Від людини як вищого продукту еволюційного процесу вимагається усвідомлення й сприйняття нею того, що відбувається, отже – проясненої, освіченої свідомості.

Серед ключових ознак, які характеризують відкриту освіту, визначимо наступні:

- 1) фундаментальність й науковість освіти;
- 2) презумпція пріоритету інтересів особистості в системі освіти над інтересами політичних структур, соціальних груп, інститутів суспільної та державної влади;
- 3) створення інститутами освіти умов для вільного творчого розвитку кожного індивіда;
- 4) реальна можливість інтегрування в сучасний освітній простір будь-якого члена суспільства, незважаючи на стать, вік, психо-фізичні особливості, обмеженість

вітальних можливостей, вимушену або добровільну маргінальність, політичні преференції, релігійні уподобання, культурні запити тощо;

5) актуалізація освітніх практик на основі широкого плюралізму організаційних форм, інституціонального втілення, наукових та теоретико-методологічних засад, інтеграційних принципів, мотиваційних механізмів, нормативно-правового забезпечення;

б) масштабна, всебічна й глибока гуманізація освітньо-виховного процесу.

Гуманістичний підхід в освіті, здійснюваний у руслі концепції антропоцентризму, передбачає концентрацію уваги на індивідуальності людини, її особистості, а також спрямування на свідомий розвиток самостійного критичного мислення членів суспільства, які усвідомлюють, що подальший розвиток усіх сфер життя соціуму неможливий без вирішення цілого спектру політичних, економічних, морально-духовних проблем. У найбільш загальному вигляді їх можна сформулювати такими положеннями:

– як оптимізувати освітній простір у напрямі збереження, підтримки й розвитку людської індивідуальності, актуалізуючи при цьому необхідну узгодженість зусиль держави, громадянських колективів та конкретних особистостей на основі співпадання результуючого вектора;

– яким чином реформувати систему освіти, щоб навчальні заклади стали істинною школою демократії для молоді країни й забезпечували умови для перспективної реалізації громадянами господарських, соціальних і політичних ініціатив;

– як перетворити потреби людини з матеріально-прагматичних на духовно-гуманістичні;

– що необхідно зробити для формування в суспільстві потреби в кожній особистості та створення умов реалізації цією людиною свого морального, інтелектуального й духовного потенціалу;

– з чого починати рух до національного (загальнонародного) ідеалу, враховуючи при цьому різновекторність суспільних інтенцій та мультикультуралізм сучасного соціуму;

– якими шляхами, базуючись на ідеях і принципах філософського енергетизму, вдосконалювати дію механізму енергообміну між людиною, природою й суспільством, який забезпечує усвідомлення людиною відповідальності за сучасний та майбутній стан оточуючого середовища.

Готуючи людину до будь-якої сфери суспільної діяльності, освіта виступає потужним медіативним фактором процесу взаємовідносин між індивідом, навколишнім середовищем та суспільством. У даному контексті необхідним вбачається розгляд функцій освіти, як соціального інституту, в сучасному суспільстві. Виходячи з того, що функція, у самому загальному розумінні, це обов'язок, призначення, сфера діяльності або роль, зазначимо – всеохоплююча, уніфікована типологія в даному випадку відсутня, наявними є часткові висновки як вітчизняних [5] так й зарубіжних дослідників [1, 2, 3, 4].

На нашу думку, найбільшу суспільну значущість мають наступні функції інституту освіти:

1) Функція трансляції суспільних культурних надбань. Система освіти є тим інструментом, за допомогою якого відбувається передача наступним поколінням цінностей культури, під якими розуміються наукові знання, здобутки в галузі мистецтва, літератури, морально-етичні цінності, професійні навички, поведінкові патерни тощо. Культура кожного народу є унікальною внаслідок етнічних, національних, історичних й соціальних особливостей, відповідно, освітня система в

умовах глобалізованого світу повинна, по-перше, максимально сприяти підтримці й збереженню національних культур, по-друге – розробляти і впроваджувати напрями кроскультурних комунікацій з урахуванням цивілізаційного чинника.

2) Функція соціалізації, тобто формування у представників нової генерації ціннісних установок, орієнтацій, норм, ідеалів, які є превалюючими у даному суспільстві. (проблеми соціалізації молоді були розглянуті більш докладно у попередній частині дослідження).

3) Функція соціальної селекції полягає в тому, що вже на початкових етапах навчально-виховного процесу можливо й необхідно реалізувати диференційований підхід до учнів з метою відбору талановитих, обдарованих задля їхньої максимальної творчої реалізації відповідно природним здібностям, індивідуальним інтересам й можливостям. Селекційній ролі освітніх інститутів приділяв увагу К. Ясперс, котрий писав у творі «Сенс і призначення історії»: «Народна освіта здатна привести маси на шлях, що веде до аристократії духу, – постійно фактично шукаючий відбір може завершитись створенням дійсної аристократії без спадкових прав й привілеїв... Школи, здійснюваний у вільній змаганні відбір... – все це здатно... прокласти шлях до зростання свободи» [10]

4) Функція соціального й культурного прогресу реалізується, в основному, в процесі наукових досліджень, що проводяться в умовах вищих навчальних закладів. В умовах постіндустріального інформаційного суспільства відбувається, із різним ступенем інтенсивності, інтеграція науки, вищої школи й виробництва, результатом чого є прискорення науково-технічного прогресу. Заклади вищої освіти дедалі більше відіграють роль науково-дослідницьких центрів, у яких виконуються теоретичні й прикладні дослідження, експериментальні розробки відповідно до запитів промислових та сільськогосподарських підприємств, військово-промислового комплексу, приватних структур тощо. Інтенсивне зростання кількості та якості наукових досліджень, які проводяться в умовах вищих навчальних закладів, зумовлює вдосконалення освітнього процесу, оскільки нові наукові ідеї оперативно включаються до навчальних програм, що сприяє підвищенню якості підготовки майбутніх фахівців. Вказані процеси, знаходячись в тісних імплікантних зв'язках, активізують автокаталітичність процесу зростання науково-освітнього потенціалу навчального закладу.

5) Функція соціальної адаптації пов'язана із тим, що індивід або соціальна група на певних етапах розвитку усвідомлюють, що форми поведінки, засвоєні у попередній соціальній діяльності в нових умовах стають інрелевантними, вони не сприяють індивідуальному прогресу, тому актуальною постає корекція/конверсія поведінки засобами освіти й виховання, іншими словами, її адаптація до вимог нових соціальних умов або незвичного для конкретної людини – адаптанта, соціального середовища. Слід зауважити, що у поведінці людини біологічна й соціальна складові є взаємопов'язаними та взаємопроникаючими настільки, що аналізувати поведінкові прояви конкретного індивіда необхідно, розглядаючи як проксимативні, зумовлені безпосередніми мотивами поведінки, так і ультимативні причини, які лежать у площині еволюційної біології. XXI століття характеризується стрімкістю, мінливістю та стохастичністю соціальних, політичних, економічних процесів суспільного життя. Сучасна людина, буття котрої обмежене жорстким «прокрустовим ліжком» реального та віртуального, дедалі прагне, різними засобами, реалізувати віртуальне або віртуалізувати реальне. Як перше, так і друге, на нашу думку – наслідок не стільки дезадаптації, скільки нездатністю людини до адаптації. Освітньо-виховна система повинна не тільки формувати й розвивати людину в сенсі вміння адаптуватись до природно-соціального середовища, але, й це вбачається нам основним – адаптувати людину до необхідності постійно, протягом біологічного життя, адаптуватись. Серед

філософів побутує думка про те, що не варто продукувати універсальні, загальнолюдські правила буття, покладатися слід на індивідуальність кожної людини, звідси й твердження про безперспективність пошуків, зокрема, засобами науки, і передачі, засобами освіти, кінцевих істин. З цього приводу Л. Шестов писав: «...Яка користь в загальних правилах? Ніякої. Природа владно вимагає від кожного з нас індивідуальної творчості. Люди не хочуть цього зрозуміти та всі ждуть від філософії останніх істин, яких не було, немає і ніколи не буде. Істин стільки, скільки людей на світі. Так чому ж насправді кожній дорослій людині (для дітей, принаймні, філософ залишає «загальні правила»? – примітка автора) не бути творцем, не жити на свій страх і не мати власного досвіду?» [9, с. 164 – 165].

б) Функція гармонізації стосунків людини із соціумом та природою. Освіта це не тільки здобуття, накопичення та засвоєння знань, вмінь та навичок, а вдосконалення адаптаційного механізму людини до таких, що змінюються умов навколишнього середовища, підвищення рівня біосоціальної кваліфікації як окремої особистості, так і людської популяції та узагалі – виду *Homo sapiens*; гармонізація взаємозв'язку, взаємовпливу та взаємообумовленості у трикомпонентній системі Людина – Суспільство – Природа.

В. Карамушка виділяє прогностичну функцію освіти, підкреслюючи набуття освітою особливого значення в контексті розвитку суспільства у майбутньому. Посилаючись на Програму дій «Порядок денний у ХХІ столітті» [8], дослідник зазначає: «Національна система освіти вимушена реагувати на зміни, що породжені суспільною діяльністю людини, яка підготовлена до життєдіяльності цією ж освітньою системою. Таким чином, з одного боку, освіта як елемент екосоціальної системи є потужним фактором, що спричиняє зміни в цій системі, а з іншого боку, спровоковані освітою зміни ставлять перед освітою нові вимоги, що потребують змін самої системи освіти. Цей зворотній зв'язок є також показником інтегрованості освітньої діяльності в діяльність суспільства» [5].

Висновки. Узагальнення функціональних характеристик системи освіти дозволяє зробити висновок про те, що освіта й виховання, у широкому розумінні – це процес практично безперервного удосконалення людини. Безперервне зростання та розвиток особистості є атрибутивними характеристиками процесу адаптації, як комплексу складових системи продуктивної взаємодії особистості та оточуючого середовища, самоактуалізації, саморозвитку й самоорганізації людини в конкретному соціальному оточенні.

Список літератури

1. Бим-Бад Б. М., Петровский А. В. Образование в контексте социализации / Б. М. Бим-Бад, А. В. Петровский // Педагогика. – 1996. – № 1. – С.3-10.
2. Днепров Э.Д. Проблемы образования в контексте общего процесса модернизации России / Э. Д. Днепров // Педагогика, 1996. – № 5. – С.39-46.
3. Зеер Э.Ф., Романцев Г.М. Личностно-ориентированное профессиональное образование / Э. Ф. Зеер, Г. М. Романцев // Педагогика, 2002. – № 3. – С.16-21.
4. Калугина Д. А. Трансформация функций высшего профессионального образования / Д. А. Калугина // Вопросы политологии и социологии. – 2011. – № 11. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://politsocio.uapa.ru/ru-ru/issue/2011/01/09/>
5. Карамушка В. І. Прогностична функція освіти в контексті збалансованого розвитку / В. І. Карамушка //Збірник наукових статей «ІІІ-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю». – Вінниця, 2011. – Т.2. – С.702-705. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eco.com.ua/>

6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>
7. Поппер К. Открытое общество и его враги: [В 2 т.] / К. Поппер. – М.: Междунар. фонд «Культ. Инициатива», 1992. – Т. 1. – 446 с.
8. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: Ухвалена конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.): / [пер. з англ.]. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
9. Шестов Л. Апофеоз беспочвенности. Опыт адогматического мышления / Л. Шестов. – Л.: ЛГУ, 1991. – 216 с.
10. Ясперс К.. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. [Пер. с нем.] – М.: Политиздат, 1991. – 527с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://royallib.ru/book/yaspers_karl/smisl_i_naznachenie_istorii_sbornik.html